

בירורים בהלכה נושאים נוספים בעמ' השני: (א) אפיקומן בבוקר?! (ב) רעיון להגדה

כיצד נקיים מצות ביעור חמץ השנה?

ע"י פירור וזריקה לרוח (דבר שקשה לקיים בבית). יל"ע, האם מקיימים את מצות ההשבתה באכילת החמץ? מדברי התוספות (פסחים כה, ב ד"ה רבי שמעון) משמע שלא יוצא בזה יד"ת, אולם בעל המאור סבר שיוצאים (וע"י רש"י פסחים כא, ב שכתב דחשיב כשריפה, מפני החום הטבעי, ויהאדם עץ השדה!). כן משמע גם מדברי המנ"ח, כיוון שדן אם האוכל חמץ בפסח מקיים מצוות השבתה, כיון שהמצוה היא בתוצאה, או שמצוה היא בפעולה, אבל בפסח הוי מצוה הבאה בעבירה (והאריכו בזה האחי, ע"י תשובה מאהבה ח"א סי' קפג).

אפשרות נוספות היא להשליך את החמץ לבית הכסא, המשנה ברורה (תמה, סק"ה, ומקורו בשו"ע"ר) כתב שאפשרות זו טובה, כיוון שאז אין אדם בעולם שיכול להנות ממנו, והרי הוא כמבוער. משמע מדבריו, שעיקרו של הביעור שלא יהיה אדם שיהנה ממנו (אמנם יל"ע דאם זוהי הצעה רק לאחר שביטל את החמץ, דאז הביעור לראשונים רבים הוא רק מדרבנן, או שזהו גם דין ביעור מהתורה ממש, ומהחזו"א [ק"ח, ג] משמע שאין זה ביעור ממש, ולכאורה בימינו שמורידים את המים כן חשיב כביעור. גם מי שיעשה זאת יש להזהר לפורר לפירורים קטנים, כדי שלא יוצרו סתימות...). האם גם זריקה לאשפה נחשבת כביעור? יש שנטו לומר שכן (שו"ת קנין תורה סי' פו) אולם רבים נקטו שלא, דסו"ס ניתן לנקוט, ועניינו של ביעור חמץ הוא ביעורו מן העולם, ולא המאסתו (ע"י חלקת יעקב או"ח סי' קצו, דבר יהושע סי' נח. ומכאן לדיון אודות זריקת חמץ לפח האשפה של הבנין לפני זמן האיסור, שלכאורה הוא עדיין ברשותו ע"י בצל החכמה ג, קט, ויותר מזה בפח אשפה של בניין שיש בו אנשים שאוכלים חמץ, וזורקים לשם, דאם הפחים הם בבעלות כל בני הבנין יל"ע אם יש בזה חשש איסור ב"י וב"י, ע"י תשובה"נ א, רפט).

מכאן, דיון נוסף: האם עיקר עניינו של ביעור חמץ הוא כדי שלא יעבור באיסורי בל יראה בלבד, או שמטרתו היא להאבידו מהעולם (ועיקר הדיון אליבא דדעת חכמים). שאם הוא רק כדי להימלט מן האיסור, ייתכן שגם בפסילתו ממאכל כלב מקיים את המצוה, והנפק"מ לגבי שפיכת אקנומיקה, נפט וכדו' על גביו (ויש שחידשו שמקיימים את המצוה גם במכירה לגוי, בביטול חמץ ברוב או בהפקרתו!). הגרש"ז אורבאך (מנח"ש א, טז) סבר שלא מקיימים בזה מצוה, ולכן עורר על אלו ששורפים חמץ, וקודם לכן שופכים עליו נפט וכיוצ"ב, שלא מקיימים בזה מצות 'תשביתו' (הליכו"ש פסח). ויש החולקים, כנ"ל.

מהי הדרך בה יש לבער את החמץ? בשאלה זו נחלקו חכמים ורבי יהודה (משנה פסחים כא, א): לדעת רבי יהודה ביעור החמץ הוא ע"י שריפה, ודין זה נלמד מ'נותרי' בקרבנות, שאף הוא בשריפה. חכמים, לעומתו, למדו את דין הביעור מאיבוד עבודה זרה, שנעשה בכל צורה, דהיינו מפרר לרוח או זורק לים. יש מהראשונים שפסקו כר' יהודה (רש"י, בה"ג ועוד), אך רבים אחרים פסקו כחכמים, וכ"כ השו"ע (תמה, א) אך נהגו לשרוף, כדעת רבי יהודה (רמ"א שם).

בשנה זו, שלצערנו, אנו מנועים מלצאת ולשרוף את החמץ – כיצד נקיים את המצוה (לדעת הרא"ש [פסחים א, י] כלל אין מקיימים מצוה דאורייתא בשריפת החמץ, המצוה היא רק שאם יש לו בביתו לאחר שעת האיסור – ישרוף אותו, בדומה לשריפת נותר)? למעשה, שאלה זו מתעוררת מידי כמה שנים, כאשר ערב פסח חל להיות בשבת. נעמוד לקמן על כמה הגדרות במצות הביעור:

ראשית, האם בכלל קיימת חובה לבער את החמץ? ייתכן שאדם אשר עיניו בראשו, ידאג שלא ישאר לו חמץ כלל עי"ז שיאכל את כל החמץ שברשותו (אמנם, רבים נהגו להטמין לבדוק החמץ חתיכות חמץ כדי שימצא אותם בבדיקתו, וא"כ ישאר לו מעט חמץ לשריפה). המנ"ח (מצוה ט), בירר האם מצות 'תשביתו' היא בפעולה אקטיבית של ביעור החמץ, או קיומה הוא בכך שאין לאדם חמץ ברשותו. לפי הצד הראשון, כתב המנ"ח, שיתכן שאדם יתחייב אפי' לקנות חמץ כדי להשביתו, אמנם האבני נזר (סי' שיח, ו) חלק, וסבר שאף אם זו מצווה בפעולה ולא בתוצאה, אין הוא חייב להכניס עצמו לחיוב זה.

במקרה ויש לאדם חמץ, יש לדון האם מותר לאדם למכור אותו לגוי או לאוכלו (ע"י לקמן), או כיוון שכבר ביכולתו לקיים את המצוה ונמנע ממנה, הרי הוא מבטל מצות עשה (ע"י חידושי מנח"ש פסחים כה, ב שהסתפק בזה)? המשנה ברורה (תמה, י) כתב שנכון שלא להפקיע את עצמו מחיוב המצוה, ולא יתן לגוי את כל חמצו. מאידך, מדברי החזו"א (קכד, ח ד"ה כז) משמע, ש'תשביתו' הינה מצוה קיומית, רשות, ואף אם לא יבער לא ביטל מצוה.

אכן, עם ישראל בוודאי רוצה לקיים את המצוה, וא"כ יש לדון באלו אופנים כן ניתן לקיימה בתוך הבית? ראינו שעיקר הדין הוא שהלכה כחכמים שהשבתה היא גם

אפיקומן גם בבוקר?

בפשטות, מצוות פסח המיוחדות הם דווקא בלילה, אך היום הוא כיו"ט רגיל. הראשונים הזכירו (ארחות חיים סי' כח, כל בו סי' ט) שיש שנהגו לאכול מצה גם בסיום סעודת היום ("לאכול כזית מצה באחרונה ביום"). אכן, הרמ"א (דרכי משה תעז, א) כתב שלא ראה שנהגו במנהג זה, והוסיף ותמה על כך, שהרי אכילת המצה באחרונה היא זכר לקרבן הפסח, ואכילתו הרי היא בלילה.

הרב מנחם מנדל כשר (הגדה שלמה עמ' 165) הציע, שאולי אין כוונת הראשונים שכתבו לאכול מצה באחרונה ביום' כהבנת הרמ"א, אלא ביום האחרון של החג, כשיטת הגר"א לאכול סעודה שלישית בשביעי של פסח. אך נראה שההבנה הפשוטה היא אכילה ביום החג הראשון בפסח עצמו, וצריך להבין מה טעם הנהגה זאת.

יש שכתבו (שולחן גבוה סי' תפו) שזהו חיבוב מצוה, שיהיה טעם המצה בפיו תמיד. אולם, כמה אחרונים כתבו לבאר באופן נוסף (תשובות והנהגות ב, רלד; רבבות אפרים ב, כד; נתן פריו לגר"נ גשטטר פסחים לו, ב): שישנו 'ענין' להדגיש את אכילת המצה במשך כל היום הראשון של פסח, ולא רק בלילה, ומשום כך נהגו, שכשם שבלילה אוכלים מצה בסיום הסעודה, כדי להשאיר 'טעם מצה' בפיו, כן הוא בסעודת היום.

מהיכן נלמד 'ענין' זה? הגמרא (פסחים לו, א) אומרת שלא יוצאים ידי חובה במצה עשירה (דהיינו, קמח עם מי פירות וכדו') בליל הסדר, מפני שהוא אינו 'לחם עוני'. ומספרת הגמרא על רבי יהושע שאמר לבניו ד'יומא קמא לא תלושו לי בדובשא (דהיינו לא ללוש את הקמח עם דבש). הביאור הפשוט הוא, שמדובר על הכזית שבלילה הראשון, שבו יוצאים ידי חובה. אולם הרמב"ם כתב (חמו"צ פ"ה ה"כ): "וביום הראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני", משמע כל היום הראשון. אכן, המגיד משנה כתב שגם כוונת הרמב"ם היא לכזית הראשון, אולם לכאורה פשוט לשון הרמב"ם מורה שמדובר בכל היום, וכן דייק הגר"ח מבריסק (ומטעם זה נמנע מלאכול קניידלך ביום הראשון, דהוי כמצה עשירה, תשוה"נ שם ומוע"ז). לפי"ז, הסבירו האחרונים הנ"ל, שייתכן שבכל היום הראשון יש 'ענין' לאכול מצה¹.

רעיון על מצה ומרור - מי קודם למי?

אם המרור הוא זכר לשעבוד, והמצה היא זכר לגאולה, לכאורה היה מן הראוי לאכול את המרור לפני המצה, שהרי השיעבוד קדם. הצ"ח (דרוש מח לחג הפסח) כתב שהלל כרך את המצה והמרור ביחד, משום שכאשר הרשע נמצא ברשעותו, הוא אינו מרגיש בכך, וכך גם היו בני ישראל במצרים. על כן, כריכת המצה והמרור ביחד היא, להורות שרק לאחר היציאה ממצרים, שאותה מבטאת המצה, הצליחו להרגיש את המרירות. וזהו גם הטעם להקדמת המצה למרור, שרק לאחר שיצאו, הבינו שקודם לכן היה להם מר.

הסבר נוסף (וכמעט הפוך) כתב מרן הרב זצ"ל בביאורו להגדה של פסח (עולת ראייה ח"ב עמ' רפח), שאמנם תכונת החירות טובה היא מאוד, אך אנו צריכים גם להגביל אותה ולקבל בנוסף גם את 'העבדות הנעימה'. כלומר, את היכולת להיות 'עבד לה' אלוקי ישראל'. תכונה זו, רכשנו באמצעות השקיעה בעבדות מצרים. על כן, למרות שבוודאי מבחינה היסטורית קדמה העבדות – המרור, לחירות – המצה, אנו אוכלים את המרור לאחר המצה. כיוון שהמרור עצמו מבטא ג"כ תכונות חיוביות שעמם יצאנו ממצרים, שהוא מוכרחים לבוא ביחד עם הרגשת החירות.

נמצא, אם כן, שכשם שהמצה עצמה היא זכר לחירות (הגאולה שהיתה במהירות, שהבצק לא החמיץ) וכן זכר לשיעבוד (שלחם זה אכלו במצרים), כך גם המרור הוא זכר לשיעבוד (העבדות הקשה), וכן זכר לגאולה ('העבדות הנעימה').

פסח כשר ושמח, ורפואה קרובה לבוא, אבי"ר!

¹ בשו"ת רבבות אפרים (שם, בשם דודו) כתב שיש לדייק כך מפסוקי התורה בפרשת בא: "והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה' לדורותיכם וכו'".